

УДК 336.71.078.3

*Д.е.н., професор, Д'яконова І. І.  
Аспірант, Мордань Є. Ю.*

*Державний вищий навчальний заклад  
«Українська академія банківської справи Національного банку України»*

## **ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ ЯК СКЛАДОВОЇ РИЗИК-ОРІЄНТОВАНОГО БАНКІВСЬКОГО НАГЛЯДУ**

*У статті досліджується сутність ризик-орієнтованого підходу в системі фінансового моніторингу та здійснюється розробка схеми реалізації ризик-орієнтованого внутрішньобанківського фінансового моніторингу.*

*Ключові слова: банківський нагляд, ризик, система фінансового моніторингу, ризик-орієнтований нагляд.*

**Постановка проблеми.** Проблема ефективної протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом (далі – легалізація незаконних доходів), має подвійне трактування: з одного боку вона пов'язана з державним наглядом за банківською діяльністю, а з іншого – це питання може розглядатись з позицій управління ризиками на рівні окремого банку. На макроекономічному рівні (в аспекті державного регулювання в цілому та банківського нагляду зокрема), питання ефективної протидії легалізації доходів пов'язане зі стабільністю функціонування фінансової системи держави та її економічною безпекою. На мікроекономічному рівні дану проблему, перш за все, доцільно розглядати з позицій можливості використання інструментів фінансового моніторингу для мінімізації ризиків діяльності певного комерційного банку.

Підхід до формування системи фінансового моніторингу як складової ризик-орієнтованого банківського нагляду дозволяє об'єднати зазначені вище трактування проблеми ефективної протидії легалізації доходів. Вирішення даного завдання дозволить органічно поєднати інтереси держави та окремої банківської установи.

Побудова системи фінансового моніторингу на основі оцінки ризиковості банківських операцій відповідає міжнародним тенденціям у

даній сфері. Інтеграційні процеси та пов'язані з ними ризики, обумовили необхідність приведення стандартів банківського нагляду до міжнародних вимог. Дана теза повною мірою стосується організації системи фінансового моніторингу.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Серед провідних фахівців, що займаються проблематикою системи фінансового моніторингу в Україні з на теоретичному та практичному рівнях слід виділити Д. Уера [1], В. Поздишева, Д.Пашковського [2], В.М. Гейця, А.М. Мороза, О.І. Кіреєва, В.Л. Кротюва, М.П.Кравець, В.С.Стельмаха [10], І.В. Сала [11] та інших.

Критичному переосмисленню в статті підлягають основні нормативні акти, що були запроваджені в Україні з 1991 року та стосуються створенню та удосконаленню роботи системи фінансового моніторингу. Зокрема, Закон «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» [3], Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс України, якими збільшено кількість кваліфікуючих ознак відповідного злочину, Закону «Про банки і банківську діяльність» [4], Закон «Про Національний банк України» [5], постановою Правління НБУ № 189 «Про здійснення банками фінансового моніторингу» [6].

Однак, більшість публікацій в цій галузі розглядають або недоліки системи фінансового моніторингу з нормативно-правової точки зору або ж вдаються до удосконалення технології організації моніторингу з точки зору програмного забезпечення на рівні первинних суб'єктів. На нашу думку, найбільш принциповою є проблема недостатньої економічної ефективності фінансового моніторингу. Вона полягає у спрямованості системи на збір інформації за встановленими законодавством формальними ознаками, що потребує значних ресурсів для обробки надлишкової інформації щодо легальних операцій і не завжди дає можливість виявити дійсно підозрілі трансакції.

**Мета статті** полягає дослідження сутності ризик-орієнтованого підходу в системі фінансового моніторингу та розробці організаційних основ реалізації ризик-орієнтованого внутрішньобанківського фінансового моніторингу.

**Виклад основного матеріалу.** До основних ризиків, які можуть нівелюватись у результаті реалізації ефективних заходів фінансового моніторингу більшість науковців відносять: операційний ризик (operational risk), юридичний ризик (legal risk), ризик втрати репутації (reputation risk) та фінансовий ризик (financial risk) [7; 8].

Сутність операційного ризику полягає у можливості прямих або непрямих втрат внаслідок побудови неадекватних внутрішніх процесів або їх свідомого чи несвідомого порушення. Одним із основних напрямків мінімізації операційного ризику є удосконалення автоматизації процедур фінансового моніторингу, що дозволить значно знизити помилки, пов'язані із ручним введенням та обробкою даних.

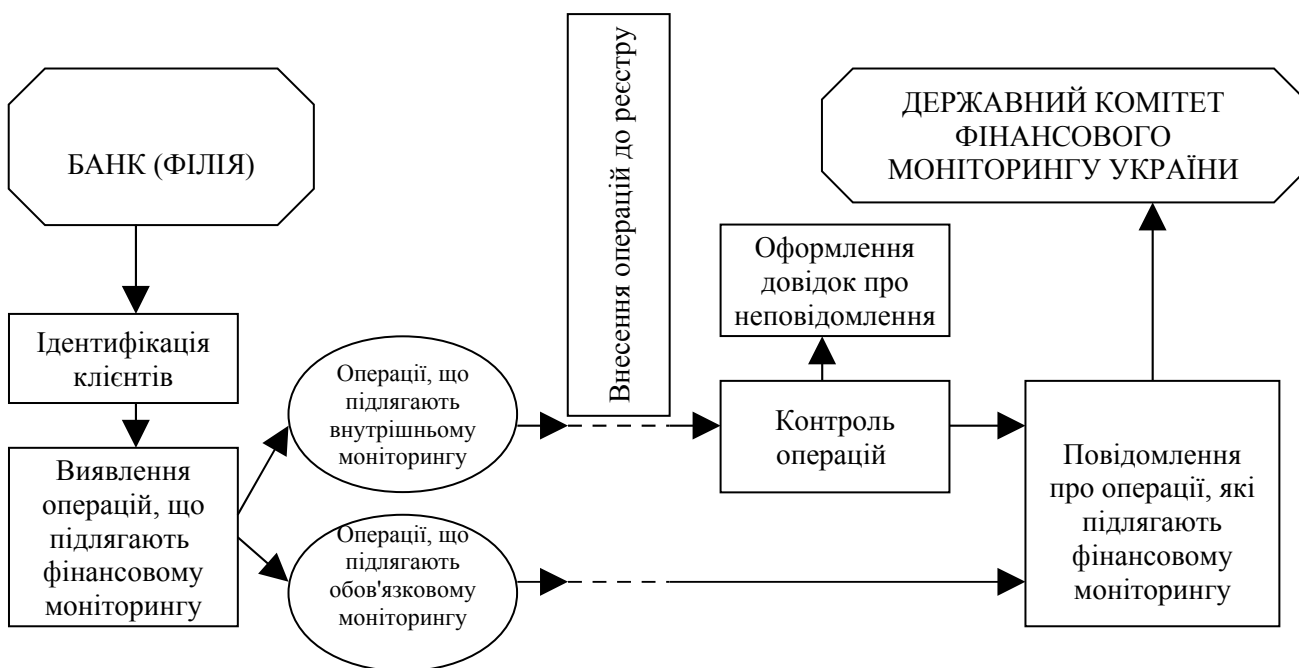
Юридичний ризик полягає у можливості порушення вимог національного та (або) міжнародного законодавства, що може призвести до судових процесів, штрафних санкцій та відкликання відповідних ліцензій.

Фінансовий ризик у контексті боротьби із легалізацією незаконних доходів полягає у можливості сплати фінансових санкцій, а також зменшення доходів та збільшення витрат банку. Усі інші ризики, які розглядаються нами у контексті боротьби із відмиванням таких доходів, у кінцевому підсумку, впливатимуть на фінансове становище банку.

Ризик втрати репутації обумовлений великою увагою засобів масової інформації до особливостей функціонування банків. Специфіка банківської діяльності полягає у виконанні ризикових активних операцій за рахунок коштів своїх клієнтів, тому увага до діяльності комерційних банків з боку громадськості є обґрунтованою. Будь-яка негативна інформація щодо діяльності комерційного банку може призвести до відтоку клієнтів, викликати недовіру серед контрагентів та призвести до звільнення співробітників.

Необхідно підкреслити, що зазначені вище ризики є взаємопов'язаними. Наприклад, унаслідок порушення внутрішніх процедур фінансового моніторингу (операційний ризик) через банк можуть проводитись фінансові операції, пов'язані із відмиванням злочинних доходів. Унаслідок перевірки компетентними державними органами дане правопорушення може бути виявлене, що призведе до початку судового процесу (юридичний ризик). Інформація щодо даного судового розгляду оприлюднюється у засобах масової інформації, що призводить до відтоку клієнтів та погіршення репутації банку на фінансових ринках (ризик репутації). Втрата клієнтів та погіршення умов угод на фінансових ринках призводять до погіршення фінансових результатів діяльності даного банку (фінансовий ризик).

Таким чином, недоцільно акцентувати увагу на окремому ризику, який пов'язаний із неефективністю системи фінансового моніторингу у банківській установі. Мова повинна йти про врахування визначеного синергетичного ефекту при побудові системи фінансового моніторингу.



**Рис. 1. Організація системи фінансового моніторингу в банку**

На рис. 1 наочно зображено процес здійснення фінансового моніторингу згідно діючого законодавства. Очевидно, що зазначена процедура не має чіткого ризик-орієнтованого спрямування.

На наш погляд, найбільш ґрунтовним документом, який характеризує особливості побудови фінансового моніторингу на основі врахування ризиків, є посібник з питань підходу, заснованого на оцінці ризику в боротьбі з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму (далі – посібник) [9].

Посібник з питань підходу, заснованого на оцінці ризику, було підготовлено Групою з розробки заходів по боротьбі з відмиванням коштів (FATF) у співробітництві з представниками міжнародного банківського сектора та сектора цінних паперів. Для розробки напрямків удосконалення фінансового моніторингу на базі підходу, заснованого на оцінці ризику, у березні 2006 року було створено Електронну Групу з проведення консультацій (EAG). Зусиллями зазначених органів був розроблений даний посібник, який було затверджено на Пленарному засіданні FATF в липні 2007 року.

Позитивним кроком у впровадженні ризик-орієнтованої системи фінансового моніторингу можна вважати розробку методичних рекомендацій суб'єктам первинного фінансового моніторингу «Управління ризиками щодо відмивання злочинних доходів та фінансування тероризму», які затверджені наказом Держфінмоніторингу України № 157 від 4 липня 2008 року [12]. Дані методичні рекомендації розроблено з метою надання допомоги суб'єктам первинного фінансового моніторингу щодо визначення критеріїв класифікації та типів осіб, які характеризуються підвищеним ступенем ймовірності здійснення ними фінансових операцій з легалізації злочинних доходів або фінансування тероризму, та критеріїв оцінки ризику проведення клієнтом таких фінансових операцій.

Ознайомлення зі змістом методичних рекомендацій Держфінмоніторингу дає підстави вважати, що даний документ значною мірою розроблено на основі зазначеного вище посібника.

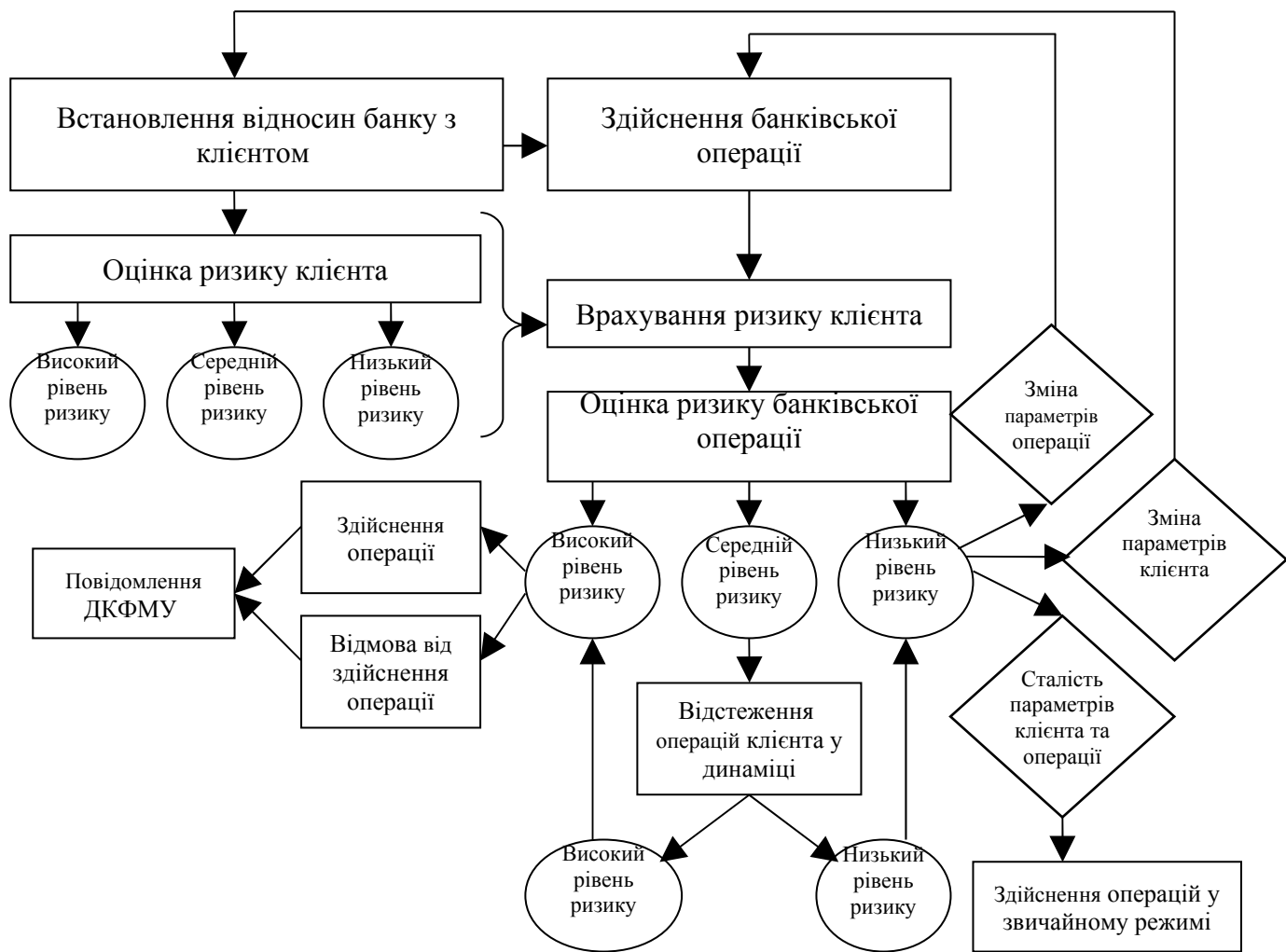
У третьому розділі зазначеного вище посібника, розглядаються підходи до реалізації ризик-орієнтованого фінансового моніторингу на рівні окремої фінансової установи. Визначається, що процес управління ризиком для боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму повинен включати визнання: існування ризиків, застосування оцінки ризиків та розробку стратегій для управління та зменшення ідентифікованих ризиків.

Фінансовим установам необхідно визначити клієнтів, продукти та послуги з найвищим ступенем ризику, включаючи канали доставки та географічне місцезнаходження. Зазначені оцінки не можуть носити статичний характер, а повинні змінюватимуться з плином часу в залежності від розвитку обставин та еволюції загроз.

На основі оціненого ризику установам необхідно розробляти пропорційні процедури моніторингу. Зони підвищеного ризику повинні підлягати посиленню процедур: для банків це посилення перевірки клієнта та посилений моніторинг його операцій. З іншого боку, у випадках з низьким рівнем ризику може бути застосовано полегшений або зменшений рівень контролю. Оцінка ризику повинна завжди здійснюватися на початку становлення відносин із клієнтами. Необхідно підкреслити, що для деяких клієнтів профіль ризику стає очевидним лише тоді, коли вони почали здійснювати операції через рахунок.

Найбільш цінними положеннями даного документа є визначення критеріїв оцінки ризиковості операцій, адже саме ідентифікація ризиків відмивання коштів певними категоріями клієнтів дозволить банкам визначити та запровадити пропорційні заходи та засоби управління зменшенням ризиків. Автори посібника зазначають, що найбільш розповсюдженими критеріями ризику є: географічне розташування країни, тип клієнта, види товарів чи послуг. Важливість, яку відіграють ці категорії ризику в загальній оцінці ризику, може різнитися залежно від фінансової установи та обставин. Подібний підхід щодо критеріїв ризику визначено також у методичних рекомендаціях Держфінмоніторингу.

Не існує єдиної методології застосування розглянутих вище категорій ризику та ознак, за якими оцінюється його рівень. Враховуючи положення досліджених вище документів щодо організації ризик-орієнтованого фінансового моніторингу, пропонуємо формалізувати схему оцінки ризиковості банківських операцій у процесі внутрішньобанківського фінансового моніторингу (рис. 2).



**Рис. 2. Схема ризик-орієнтованого внутрішньобанківського фінансового моніторингу**

Як видно із рисунка 2, спочатку проводиться оцінка ризиковості клієнта. Необхідно підкреслити, що у процесі оцінки клієнта також враховується його резидентність (ризик країни). На основі проведеної оцінки

ризиків банк самостійно визначає відповідні вимоги належної обачливості щодо кожного клієнта.

Сьогодні більшість науковців виділяють наступні рівні ризику клієнтів:

- стандартний – застосовується для всіх клієнтів;
- стандартний рівень, який був зменшений у зв'язку зі зменшенням ризиків, які становить клієнт;
- підвищений – застосовується до клієнтів із підвищеним ризиком.

У відповідності до запропонованої схеми (див. рис. 2), наведені вище рівні ризику визначено як середній, низький та високий відповідно. Схожу до запропонованої нами класифікацію рівнів ризику визначено методичними рекомендаціями Держфінмоніторингу: дуже високий, високий, середній та низький рівні ризику. Також заслуговує на увагу розкриття у рекомендаціях методів оцінки рівня ризику (сценарний та бальний методи), а також визначення практичних аспектів їх використання. Необхідно підкреслити, що критерії ризиковості операцій повинні розроблятися банками на основі досліджених вище положень міжнародних та національних документів.

На підставі визначеного ризику клієнта проводиться оцінка ризику його операцій. Порядок побудови внутрішньобанківських процедур визначення рівня ризику банківської операції буде залежати від наступних факторів діяльності банку:

- природа, характер, обсяг та складність банківських операцій;
- різноманітність видів діяльності банку, включаючи географічну різноманітність;
- структура клієнтів та профіль банківських послуг, якими вони користуються;
- дистриб'юторські канали, що використовуються;
- рівень ризику, пов'язаний з кожною сферою діяльності банку;
- ступінь безпосередньої роботи банку з клієнтами.

Як видно із рис. 2, при низькому рівні ризику операція здійснюється у звичайному режимі, але постійно відслідковується динаміка взаємовідносин



банківської установи із клієнтом. Якщо операція має середній рівень ризику, то вона підлягає подальшому детальному дослідженню з метою конкретизації її оцінки.

Для адекватного контролю клієнтів та їх операцій, що характеризуються високим рівнем ризику, з урахуванням міжнародних рекомендацій, можуть бути запропоновані наступні заходи:

- ускладнена процедура збору інформації про клієнта та підвищений рівень обачливості щодо клієнта;
- суворіші вимоги до процедури відкриття рахунку;
- більш інтенсивний та поглиблений моніторинг операцій;
- суворіший поточний контроль та більша частота перевірки відносин.

Як видно із наведеної на рисунку 2 схеми, банк має право відмовитися від здійснення операції у разі встановлення, що вона містить ознаки такої, що підлягає фінансовому моніторингу. Банк здійснює облік коштів за даною операцією на окремому аналітичному рахунку балансового рахунку 2909 «Інша кредиторська заборгованість за операціями з клієнтами банку». Облік розрахункового документа за такою операцією разом із розпорядженням про її зупинення здійснюється на позабалансовому рахунку 9809 «Інші документи за розрахунковими операціями клієнтів» .

Для забезпечення ефективності підходів заснованих на оцінці ризику, процес оцінки ризику має бути включений у систему внутрішнього контролю банків. Доцільно проводити незалежне тестування ризик-орієнтованої системи моніторингу наступними підрозділами та суб'єктами: департамент внутрішнього аудиту; зовнішні аудитори; спеціальні консультанти; інші кваліфіковані сторони, які безпосередньо не задіяні у створенні та впровадженні даної системи.

Необхідно зазначити, що удосконалення системи фінансового моніторингу у напрямку її орієнтації на посилений моніторинг найбільш ризикових операцій та клієнтів є загальносвітовою тенденцією. Зокрема, у

Російській Федерації протидія легалізації доходів, отриманих кримінальним шляхом, у даний час є невід'ємною частиною комплексного процесу управління ризиком банку.

**Висновки.** За результатами проведеного дослідження слід зробити наступні висновки.

1. Формування системи фінансового моніторингу як складової ризик-орієнтованого банківського нагляду повинно проходити у напрямку посилення її спрямованості на мінімізацію ризиків діяльності банку та удосконалення критеріїв оцінки ризиковості банківських операцій (з точки зору можливості їх використання для легалізації незаконних доходів та фінансування тероризму). Вирішення даного завдання дозволить органічно поєднати інтереси держави та окремої банківської установи: держава розроблятиме правила фінансового моніторингу з урахуванням зацікавленості окремих банків у мінімізації власних ризиків; керівництво банку отримає можливість більш чіткого обґрунтування економічної доцільності витрат банку на формування системи моніторингу.
2. Основними ризиками діяльності банку, які можуть нівелюватись у результаті реалізації ефективних заходів фінансового моніторингу, можна вважати: операційний, юридичний, втрати репутації та фінансовий. Дані ризики є взаємопов'язаними і повинні розглядатись комплексно.
3. Враховуючи ключові положення документів, розроблених авторитетними міжнародними організаціями (FATF, Вольфсбергська група), запропоновано підходи до уточнення ознак підозрілих фінансових операцій у напрямку визначення рівня ймовірності їх використання для легалізації злочинних доходів (ризиковості). Встановлено, що основними напрямками визначення ризиковості фінансових операцій є оцінка ризику країни, ризику клієнта та ризику операції.

4. Формалізовано порядок використання уточнених ознак ризиковості фінансових операцій на основі розробленої схеми ризик-орієнтованого внутрішньобанківського фінансового моніторингу. Особливості внутрішньобанківських процедур визначення рівня ризику банківської операції залежать від наступних факторів: характер, обсяг та складність банківських операцій; різноманітність видів діяльності банку, включаючи географічну різноманітність; структура клієнтів та профіль банківських послуг, якими вони користуються; дистриб'юторські канали, що використовуються; рівень ризику, пов'язаний з кожною сферою діяльності банку; особливості внутрішніх процедур роботи банку з клієнтами.

### **Список використаної літератури**

1. Уэр Д. Основные принципы банковского надзора: англ. – Лондон: Bank of England, 1996. – 27 с.
2. Поздышев В. А., Пашковский Д. А. Операции со связанными сторонами: международная надзорная практика // Управление в кредитной организации. – 2006. – № 2. – С. 9-12.
3. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом : закон України від 28 листопада 2002 р. № 249-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 1. – Ст. 2.
4. Закон «Про банки і банківську діяльність» // [www.rada.kiev.ua](http://www.rada.kiev.ua)
5. Закон «Про Національний банк України» // [www.rada.kiev.ua](http://www.rada.kiev.ua)
6. Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу : постанова Правління Національного банку України від 14.05.2003 р. № 189 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 22. – Ст. 992.

7. Литвин Ю. А. Банки як суб'єкти первинного фінансового моніторингу / Литвин Ю. А. // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. Т. 20. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – 352 с.
8. Фінансовий моніторинг в банку : навч. посіб. – Суми : Університетська книга, 2008. – 336 с.
9. Посібник з питань підходу, заснованому на оцінці ризику, в боротьбі з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму, FATF 2007 рік [Електронний ресурс] . – Режим доступу : <http://www.sdfm.gov.ua>
10. Стельмах В. С. Національний банк України: перші десять років діяльності // Вісник Національного банку України (укр.). – 2001. – № 4. – С. 2-5.
11. Сало І. В. Удосконалення фінансового аналізу банківських операцій // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. Т. 3 =: Збірник наукових праць: Наукове видання. – Суми: Мрія-1 ЛТД; Ініціатива, 2000. – 381 с.
12. Методичні рекомендації суб'єктам первинного фінансового моніторингу «Управління ризиками щодо відмивання злочинних доходів та фінансування тероризму» [Електронний ресурс] : наказ Держфінмоніторингу України від 4 липня 2008 року № 157. – Режим доступу : [http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat\\_id=220&lang=uk](http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=220&lang=uk).
13. Кочетков В. М., Омельченко О. В. Основи аналізу діяльності комерційного банку: Навчальний посібник: Навчальне видання. – 2-е вид.. – К. : Вид-во Європейського ун-ту, 2003. – 96 с.